

आंतरराष्ट्रीय आर्थिक संघटना

छाया भारत सकटे सहाय्यक प्राध्यापक, राज्यशास्त्र विभाग, शरदचंद्र पवार महाविद्यालय, लोणंद

प्रस्तावना :

विकसनशील देशांना विकासाची प्रक्रिया ही दीर्घकालीन असून त्यासाठी मोठ्या प्रमाणावर भांडवलाची गरज भासते. या भांडवलासाठी आंतरराष्ट्रीय पातळीवर वित्तीय संस्था कार्य करत असतात. यासाठी आंतरराष्ट्रीय नाणेनिधी व जागतिक बँकेची स्थापना करण्यात आली. या चलनांच्या माध्यमातून विकसनशील देशांच्या विकासाला आणि पर्यायाने जागतिक विकासाला चालना देण्याचा प्रयत्न करत असतात. या आर्थिक संस्थांप्रमाणेच व्यापार महत्वाचे असून यामध्ये जागतिक स्तरावर आंतरराष्ट्रीय व्यापारात संघटना निर्माण केली आहे. याच्या माध्यमातून जागतिक स्तरावरील व्यापारी प्रश्न सोडवण्याचे कार्य केले जाते. या आंतरराष्ट्रीय आर्थिक संस्था माहिती प्रस्तुत लेकःत मांडले आहे

उद्देश :

१. आंतरराष्ट्रीय आर्थिक संघटनाचा अभ्यास करणे.
२. आंतरराष्ट्रीय आर्थिक संघटनेतील विविध संघटनेचा अभ्यास करणे.
३. आंतरराष्ट्रीय आर्थिक संघटनाचा जागतिक स्तरावर परिणाम

आंतरराष्ट्रीय आर्थिक संघटना:

आंतरराष्ट्रीय स्तरावर देशामधील सहकार्यात वाढवण्यासाठी व विकसनशील आणि अल्प विकसित राष्ट्रांच्या विकासासाठी जागतिक स्तरावरील बँका कार्य करत असून, जागतिक अर्थव्यवस्थेत आंतरराष्ट्रीय आर्थिक संघटनांची भूमिका खूप महत्वाची आहे. या संस्था जागतिक आर्थिक विकास, व्यापार आणि वित्तपुरवठा करण्यास मदत करतात.

१. जागतिक आर्थिक विकास: आंतरराष्ट्रीय आर्थिक संस्था जागतिक आर्थिक विकासाला चालना देण्यासाठी मदत करतात.
२. व्यापार: आंतरराष्ट्रीय आर्थिक संस्था व्यापाराला चालना देण्यासाठी मदत करतात
३. वित्त: आंतरराष्ट्रीय आर्थिक संस्था वित्त प्रोत्साहन देण्यासाठी मदत करतात
४. आर्थिक स्थिरता: आंतरराष्ट्रीय आर्थिक संस्था आर्थिक स्थिरता वाढविण्यात मदत करतात
५. जागतिक आर्थिक धोरण: आंतरराष्ट्रीय आर्थिक संस्था जागतिक आर्थिक धोरण तयार करण्यात मदत करतात

आंतरराष्ट्रीय नाणेनिधी :

आंतरराष्ट्रीय नाणेनिधी (आयएमएफ) ही एक आंतरराष्ट्रीय संस्था आहे जी जागतिक आर्थिक वाढ आणि आर्थिक स्थिरतेला प्रोत्साहन देते, आंतरराष्ट्रीय व्यापाराला प्रोत्साहन देते आणि गरिबी कमी करण्यात मदत करते. सदस्य देशांचा कोटा हा आयएमएफकडून घेतल्या जाणाऱ्या निर्णयांमध्ये मतदान शक्तीचा प्रमुख निर्धारक असतो. या मतांमध्ये प्रति १००,००० स्पेशल ड्रॉइंग राइट (एसडीआर) कोटा अधिक मूलभूत मतांचा समावेश होतो. एसडीआर हे आयएमएफ द्वारे सदस्य देशांच्या विद्यमान चलन साठ्याला पूरक म्हणून तयार केलेले आंतरराष्ट्रीय प्रकारचे चलन राखीव चलन आहे.

आंतरराष्ट्रीय नाणेनिधीचे कार्य :

आंतरराष्ट्रीय नाणेनिधी (आयएमएफ)चे मुख्यालय अमेरिकेत वॉशिंग्टन, डीसी येथे स्थित आहे. ही संघटना सध्या १८९ सदस्य देशांनी बनलेली आहे, ज्यापैकी प्रत्येकाचे आयएमएफच्या कार्यकारी मंडळावर आर्थिक महत्वाच्या प्रमाणात प्रतिनिधित्व आहे. वर म्हटल्याप्रमाणे प्रत्येक देशासाठी निर्धारित कोटा हा आयएमएफच्या निर्णयांमध्ये मतदान शक्तीचे प्रमुख निर्धारक म्हणून भूमिका बजावतो. मतांमध्ये प्रति १००,००० स्पेशल ड्रॉइंग राइट (एसडीआर) कोट्यातील एक मत आणि मूलभूत मते (सर्व सदस्यांसाठी समाने) असतात.

आयएमएफच्या वेबसाइटवर "जागतिक आर्थिक सहकार्य वाढवणे, आर्थिक स्थिरता सुरक्षित करणे, आंतरराष्ट्रीय व्यापार सुलभ करणे, उच्च रोजगार आणि शाश्वत आर्थिक वाढीस प्रोत्साहन देणे आणि जगभरातील गरिबी कमी करणे" असे तिचे ध्येय असल्याचे वर्णन केलेले आहे.

आंतरराष्ट्रीय नाणेनिधी (IMF) ही एक आंतरराष्ट्रीय संस्था आहे जी जागतिक आर्थिक स्थिरता वाढविण्यात मदत करते. IMF च्या भूमिका खालीलप्रमाणे आहेत:

१. जागतिक आर्थिक स्थिरता: IMF जागतिक आर्थिक स्थिरतेला चालना देण्यासाठी मदत करते.
२. चलन विनिमय दर: IMF चलन विनिमय दर स्थिर ठेवण्यास मदत करते.

3. आंतरराष्ट्रीय व्यापार: IMF आंतरराष्ट्रीय व्यापाराला चालना देण्यासाठी मदत करते.
4. आर्थिक विकास: IMF आर्थिक विकासाला चालना देण्यासाठी मदत करते.
5. आर्थिक सहाय्य: IMF सदस्य देशांना आर्थिक सहाय्य प्रदान करते.
6. आर्थिक धोरण: IMF सदस्य देशांना आर्थिक धोरणावर सल्ला देते.
7. जागतिक आर्थिक पाळत ठेवणे: IMF जागतिक आर्थिक पाळत ठेवते आणि सदस्य देशांना आर्थिक सल्ला देते.

जागतिक बँक :

अर्थव्यवस्थांची पुनर्बांधणी व विकासासाठी भांडवल पुरवण्याची आवश्यकता होती याच उद्देशाने जुलै १९४४ मध्ये 'ब्रेटनवूड परिषदेत' आंतरराष्ट्रीय नाणे निधी (IMF) या संस्थेबरोबरच जागतिक बँकेच्या स्थापनेची रूपरेषा ठरविण्यात आली. त्यानुसार ३१ डिसेंबर १९४५ ला अधिकृतरीत्या जागतिक बँकेची स्थापना झाली आणि १ जून १९४६ पासून संस्थेच्या कामकाजाला सुरुवात झाली जागतिक बँकेची जेव्हा स्थापना करण्यात आली होती, तेव्हा ती International Banks for Reconstruction & Development (IBRD) या नावाने ओळखली जात होती. IBRD या संस्थेला पूरक अशी International Development Association (IDA) नावाची संस्था १९६० मध्ये स्थापन झाली. तेव्हापासूनच IBRD आणि IDA या दोन्ही संस्थेमिळून एकत्रितरीत्या 'जागतिक बँक' असे संबोधले जाते.

जागतिक बँकेची रचना :

जागतिक बँक ही संयुक्त राष्ट्रांची (United Nations) एक सदस्य संस्था आहे. जागतिक बँकेचे मुख्यालय अमेरिकेची राजधानी 'वॉशिंग्टन डी सी' येथे स्थित आहे. जागतिक बँकेचे सर्व महत्त्वाचे निर्णय घेण्यासाठी 'बोर्ड ऑफ गव्हर्नर्स' कार्यरत असते. या बोर्डमध्ये जागतिक बँकेच्या प्रत्येक सदस्य देशांचा एक गव्हर्नर व एक पर्यायी गव्हर्नर असतो. या बोर्ड ऑफ गव्हर्नर्सच्या मदतीसाठी 'जागतिक बँक गट संचालक मंडळ' असते. अलीकडेच, 'अजय बंगा' यांची जागतिक बँकेचे अध्यक्षपदी निवड झाली आहे. त्यांनी २ जून २०२३ पासून जागतिक बँकेचे १४ वे अध्यक्ष म्हणून कार्यभार सांभाळला. अजय बंगा हे जागतिक बँकेचे अध्यक्षपद भूषविणारे 'पहिले भारतीय-अमेरिकन' ठरले आहे. तसेच दक्षिण आशियात जन्मलेले ते पहिले व्यक्ती आहेत. ही संस्था दरवर्षी 'World Development Report' आणि 'Global Economic Prospects' ही जागतिक अर्थव्यवस्थेवर प्रकाश टाकणारी प्रकाशने प्रकाशित करते.

जागतिक बँकेची कार्ये :

जागतिक बँकेची कार्ये पुढील प्रमाणे आहेत :

- सभासद राष्ट्रांना उत्पादन वाढीसाठी गुंतवणूक करण्यास भांडवल उपलब्ध करून देणे
- सभासद राष्ट्रांना आर्थिक पुर्नबांधणी व विकासाच्या कार्यात दीर्घकालीन भांडवल पुरवठा करणे
- आंतरराष्ट्रीय व्यापाराला चालना देऊन लोकांच्या राहणीमानाचा दर्जा उंचावण्यास सहाय्य करणे
- सदस्य राष्ट्रांना अल्प व्याजाने दीर्घ मुदतीचा कर्ज पुरवठा करणे.
- पायाभूत सुविधांच्या संरचनात्मक व वित्तीय विकासासाठी मदत करणे.
- अल्प विकसीत देशात संसाधने व उत्पादन क्षमता विकासासाठी मदत करणे.

जागतिक बँक गट :

IBRD, IDA, IFC, MIGA आणि ICSID या पाच संस्थांना एकत्रितरीत्या 'जागतिक बँक गट' म्हणून ओळखले जाते. या संस्थेविषयी खाली थोडक्यात माहिती बघूया.

१) International Bank for Reconstruction and Development (IBRD) – या संस्थेची स्थापना ३१ डिसेंबर १९४५ रोजी झाली. सध्या १९० देश हे या संस्थेचे सदस्य आहेत. भारत हा IBRD च्या संस्थापक सदस्यांपैकी एक होता. IBRD चे मुख्य कार्य सदस्य राष्ट्रांपैकी अल्प विकसित राष्ट्रांना पुनर्बांधणी व विकासासाठी दीर्घकालीन कर्ज पुरवठा करणे हे आहे. ही संस्था मध्यम उत्पन्न देश व कर्ज फेडू शकणाऱ्या कमी उत्पन्न देशांनाच कर्ज देते देण्यात आलेली कर्जे ही २० ते २४ वर्षांच्या मुदतीसाठी असतात. या संस्थेचे मुख्य उद्दिष्ट जागतिक स्तरावरील गरिबी दूर करणे हे आहे.

२) International Finance Corporation (IFC) – विकसनशील देशांमधील खासगी क्षेत्राला आर्थिक मदत करण्यासाठी जुलै १९५६ मध्ये जागतिक बँकेला पूरक म्हणून या संस्थेची स्थापना करण्यात आली या संस्थेत सद्यस्थितीत एकूण १८६ सदस्य देश आहेत. या संस्थेचे मुख्य कार्य हे खासगी क्षेत्रात गुंतवणूक करणे, विविध उद्योगांना व्यवसायिक मार्गदर्शन करणे, आंतरराष्ट्रीय स्तरावर भांडवलाचे वहन करणे आणि विकसनशील देशांमध्ये शाश्वत वृद्धी करणे हे आहे

३) **International Development Association (IDA)** – या संस्थेची स्थापना २४ सप्टेंबर १९६० रोजी झाली. अलीकडेच, बल्गेरिया या देशाला IDA चे सदस्यत्व मिळाल्याने संस्थेची सदस्य संख्या ही १७४ झाली आहे. IDA ही संस्था मुख्यतः ग्रामीण पायाभूत सुविधा कृषी विकास आणि दारिद्र्य निर्मूलनासाठी अत्यंत गरीब देशांना बिनव्याजी कर्जपुरवठा (पतअनुदान) करते. या कर्जाच्या परतफेडीची मर्यादा ही ३५ ते ४५ असते. IDA ही सदस्य राष्ट्रांना व्याजमुक्त कर्ज देते म्हणून याला ‘अल्पवयासिक कर्ज खिडकी’ सुद्धा म्हटले जाते.

४) **International Centre for Settlement of Investment Disputes (ICSID)** – गुंतवणूक संबंधात तयार झालेले वाद व तंटा सोडवण्याच्या उद्देशाने १४ ऑक्टोबर १९६६ मध्ये या संस्थेची स्थापना करण्यात आली होती. सद्यस्थितीत या संस्थेसोबत करार केलेल्या सदस्य देशांची संख्या ही १५४ आहे. विशेष सांगायचे म्हटल्यास या संस्थेचा भारत हा सदस्य देश नाही.

५) **Multilateral Investment Guarantee Agency (MIGA)** – विकसनशील देशांमध्ये परकीय थेट गुंतवणूक वाढवण्यासाठी १२ एप्रिल १९८८ रोजी या संस्थेची स्थापना करण्यात आली. सद्यस्थितीत या संस्थेचे एकूण १८२ सदस्य देश आहेत. ही संस्था गुंतवणूकदार व कर्जदारांना राजकीय जोखीम विमा पुरविते

जागतिक बँक ही एक आंतरराष्ट्रीय संस्था आहे जी जागतिक विकास आणि गरिबी निर्मूलनासाठी मदत करते

जागतिक बँकेच्या भूमिका :

1. विकसनशील देशांना आर्थिक सहाय्य: जागतिक बँक विकसनशील देशांना आर्थिक सहाय्य पुरवते
2. गरीबी निर्मूलन: जागतिक बँक गरिबी निर्मूलनासाठी मदत करते.
3. जागतिक विकास: जागतिक बँक जागतिक विकासाला चालना देण्यासाठी मदत करते.
4. शिक्षण आणि आरोग्य: जागतिक बँक विकसनशील देशांना शिक्षण आणि आरोग्य क्षेत्रात मदत करते.
5. पायाभूत सुविधांचा विकास: जागतिक बँक पायाभूत सुविधांच्या विकासासाठी मदत करते.
6. व्यापार आणि गुंतवणूक: जागतिक बँक व्यापार आणि गुंतवणुकीला चालना देण्यासाठी मदत करते.
7. पर्यावरण संरक्षण: जागतिक बँक पर्यावरण संरक्षणासाठी मदत करते.

सारांश :

अशा प्रकारे आर्थिक आणि बाजारपेठेतील स्थिरता सुनिश्चित करण्यासाठी आणि राजकीय संतुलन वाढवण्यासाठी ते अस्तित्वात आहेत . या संस्था जागतिक किंवा प्रादेशिक आधारावर व्यवस्था केलेल्या सदस्य राष्ट्रांनी बनलेल्या आहेत ज्या थेट कर्ज किंवा प्रकल्पांद्वारे राष्ट्रीय सरकारांना आर्थिक सेवा प्रदान करण्यासाठी एकत्र काम करतात

संदर्भ सूची:

१. प्रा. दातीर डॉ. आर. के. , प्रा. लोमटे जी. जे. लोमटे, प्रा. उशीर डी. जी. उशीर, “आंतरराष्ट्रीय अर्थशास्त्र”, निराला प्रकाशन , २०१९
२. Dr. Shetiya Rita Madanlal , “Brics And India : Prospects and Challenges”, Kitab Writing Publication, 2014
३. देवळाणकर शैलेंद्र , २०१० (“समकालीन जागतिक राजकारण ,” विद्याबुक पब्लिशिंग, औरंगाबाद ,
४. प्रसाद मुन्द्रिक, (२००८) “अन्तराष्ट्रीय सम्बन्ध “, अर्जुन पब्लिशिंग हाऊस, नई दिल्ली,
५. इंडिया टुडे